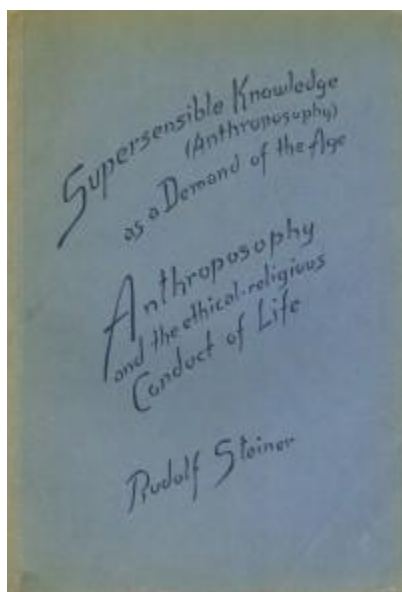

Сврѣхсетивно познание

GA 84

Рудолф Щайнер

Две лекции, изнесени във Виена в края на септември 1923 г., те са лекции 9 и 10 от общо 11 в поредицата лекции, озаглавена „Предизвикателство за Гьотеанума и за Антропософията“, публикувана на немски като „Was Wollte das Goetheanum und Was Soll die Anthroposophie?“. Първата лекция е също в томовете „Самотрансформация и езотерично развитие“.

Този том е представен тук с любезното разрешение на фрау Мари Щайнер и Рудолф Щайнер Начлассвервалтунг, Дорнах, Швейцария. Превод от Олин Д. Уанамейкър.

I. Свръхсетивното познание: Антропософията като изискване на епохата

26 септември

II. Антропософията и етично-религиозното поведение на живота

29 септември

Свръхсетивно познание

GA 84

26 септември 1923 г., Дорнах

Покажи немски

I. Антропософията като изискване на епохата

Всеки, който днес говори за свръхсетивни светове, веднага се излага на съвсем разбираемата критика, че нарушава едно от най-важните изисквания на епохата. Това е изискването най-важните въпроси на съществуването да бъдат сериозно обсъждани от научна гледна точка само по такъв начин, че науката да осъзнае собствените си ограничения, да има ясна представа за факта, че трябва да се ограничи до сетивния свят на земното съществуване и да стане жертва на известна фантастична грешка, ако се опита да надхвърли тези граници. Именно този тип духовно-научна концепция, в съответствие с която говорих на последния Виенски конгрес на Антропософското движение [*Запад и Изток: Контрастиращи светове*] и ще говоря отново днес, утвърждава по отношение на себе си не само че е свободна от враждебност към научното мислене и научното чувство за отговорност на нашето време, но и че върши работата си в пълна хармония с това, което може да бъде предложено като цели от най-съвестните научни изисквания на същите онези хора, които заемат позиция на платформата на най-строгите научни изследвания. Възможно е обаче да се говори от различни гледни точки по отношение на научните изисквания на времето, наложени ни от блестящите теоретични и практически резултати в еволюцията на човечеството, постигнати през последните три или четири века, но особено през деветнадесети век. Затова днес ще говоря за свръхсетивното познание, доколкото то е насочено към изпълнението именно на това изискване, и в следващата лекция искам да говоря за свръхсетивното познание на човека като изискване на човешкото сърце, на човешкото чувство, през настоящата епоха.

Можем да наблюдаваме великолепия принос, който ни е даден дори до най-ново време чрез научните изследвания – великолепия принос в откритията за взаимовръзките във външния свят. Но е възможно да се говори и в

различен смисъл за постиженията, които са се случили именно във връзка с това течение на човешката еволюция. Например, можем да обърнем внимание на факта, че във връзка със съвестното и сериозно наблюдение на законите и фактите на външния свят на сетивата, както това се предоставя от естествената наука, са се развили много специални човешки способности и че именно такива наблюдения и експерименти са хвърлили светлина и върху самите човешки способности. Но бих искал да кажа, че много хора, заемащи позиции, заслужаващи най-голямо уважение в сферата на научните изследвания, са склонни да обърнат много малко внимание на тази светлина, която е отразена върху самия човек чрез собствените му изследвания. Ако само се замислим малко какво е осветила тази светлина, ще видим, че човешкото мислене, чрез самия факт, че е било способно да изследва, в съответствие с основни принципи, както тясно ограничени, така и широко разширени взаимовръзки – микроскопичните и телескопичните – е спечелило неизмеримо само по себе си, е спечелило способността си да разграничава, силата на проникване, способността да свързва нещата в света по такъв начин, че техните тайни да бъдат разкрити, способността да определя законите, лежащи в основата на космическите взаимовръзки и т.н. С развитието на това мислене, ние виждаме, че то е изправено пред едно изискване – пред което е изправено, наистина, и най-сериозните учени-изследователи: изискването това мислене да се развива възможно най-безкористно в наблюдението на външната природа и в експериментирането в лабораторията, клиниката и т.н. И човешкото същество е постигнало огромна сила в това отношение. Той е успял да установи все повече и повече правила от такъв характер, че да предотврати пренасянето на каквото и да е от естеството на вътрешните желания на сърцето, на мненията, може би дори на фантазиите относно собственото същество, възникващи в хода на мисленето, в това, което той трябва да установи с помощта на микроскопа и телескопа, измервателния линий и везните, относно взаимовръзките между живота и съществуването.

Под тези влияния постепенно се е развил един тип мислене, за който трябва да се каже, че е изпълнил пасивната си роля с известно вътрешно старание. Мисленето във връзка с наблюдението, с експеримента, днес е станало напълно абстрактно - толкова абстрактно, че не си позволява да извлече от собственото си вътрешно същество нищо от естеството на знание или истина. Именно тази постепенно развиваща се характеристика на мисленето изисква преди всичко друго – както изглежда на пръв поглед – отхвърлянето на всичко, което човекът е в себе си поради своята вътрешна природа. Защото това, което самият той е, трябва да се прояви в дейност; това всъщност никога не може да съществува изцяло отделно от импулса на неговата воля. Така

стигнахме до точката – и правилно стигнахме до тази точка в областта на външното изследване – да отхвърлим действително дейността на мисленето, въпреки че в тази дейност осъзнахме какво самите ние означаваме като човешки същества във вселената, в съвкупността от космически взаимоотношения. В известен смисъл човекът е елиминирал себе си във връзка със своето изследване; той забранява собствената си вътрешна дейност. Веднага ще видим, че това, което е правилно забранено във връзка с това външно изследване, трябва да бъде особено култивирано по отношение на самия човек, ако той иска да постигне просветление относно духовния, относно свръхсетивния елемент на собственото си същество.

Но втори елемент от човешката природа е бил принуден да прояви своя особен аспект, който е чужд на човечеството, макар и приятелски настроен към света, в съвременните изследвания: това е човешкият живот на чувствата, човешкият живот на чувствата. В тези съвременни изследвания на човешкото чувство не е позволено да участва; човекът трябва да остане хладен и делови. И все пак човек би могъл да се запита дали не е възможно в рамките на това човешко чувство да се придобият сили, полезни за познание на света. Ако трябва да се каже, от една страна, че вътрешната човешка воля играе роля в чувствата, човешката субективност и че чувството е източник на фантазията, от друга страна трябва да се отговори, че макар човешкото чувство със сигурност да не може да играе важна роля, каквато съществува първоначално в ежедневието или в науката, все пак, ако си припомним - както самата наука трябва да ни представи - че човешките сетива не винаги в хода на човешката еволюция са били такива, каквито са днес, а са се развили от относително несъвършен етап до съвременното си състояние, че със сигурност не са се изразявали в по-ранни периоди толкова обективно за нещата, както правят днес, тогава в нас може да се роди представа, че може да съществува дори в живота на субективното чувство нещо, което би могло да се развие от него, точно както самите човешки сетива, и което би могло да бъде доведено от преживяването на собственото човешко битие до разбиране на космическите взаимовръзки в по-висш смисъл. Точно както наблюдаваме оттеглянето на човешкото чувство във връзка със съвременните изследвания, трябва да се постави въпросът дали някакъв вид по-висш смисъл би могъл да се разгърне в самото чувство, ако той бъде специално развит.

Но съвсем очевидно откриваме, че във връзка с трети елемент от човешкото същество сме водени от напълно похвалния научен възглед към нещо различно. Това е волевият аспект на живота на душата. Който е у дома си в научното мислене, знае колко е невъзможно за такова мислене да се развива по друг начин при разбирането на взаимовръзките на света, освен в

съответствие с причинно-следствената необходимост. Ние свързваме по най-строг начин явленията, съществуващи едно до друго в пространството; ние свързваме в най-строгия смисъл явленията, протичащи последователно във времето. Тоест, ние свързваме причината и следствието според техните негъвкави закони. Който говори не като дилетант, а като човек, напълно у дома си в науката, знае каква огромна сила се упражнява от самото разглеждане на сферата на научния факт по този начин. Той знае как е пленен от тази идея за универсална причинно-следствена връзка и как тогава не може да постъпи иначе, освен да подчини всичко, с което се сблъсква в мисленето си, на тази идея за причинно-следствена връзка.

Но има човешка воля, тази човешка воля, която ни казва във всеки момент от нашия буден живот: „Това, което предприемате в известен смисъл поради себе си, поради вашата воля, не е причинно обусловено в същия смисъл, приложим за каквото и да е вид външни явления на природата.“ Поради тази причина дори човек, който просто чувства себе си по естествен начин, който се вглежда в себе си чрез наблюдение, освободено от предубеждения, едва ли може да направи друго, освен да си припише, въз основа на непосредствения опит, свобода на волята. Но когато насочи погледа си към научното мислене, той не може да признае тази свобода на волята. Това е един от конфликтите, в които сме въввлечени от състоянието на настоящата епоха. В хода на тези две лекции ще научим много повече за тези конфликти. Но за този, който е способен да почувства този конфликт в пълната му интензивност, който може да го почувства докрай – защото трябва да бъде честен от една страна по отношение на научните изследвания, а от друга страна по отношение на самонаблюдението си – конфликтът е нещо напълно объркващо, толкова объркващо, че може да го накара да се съмнява дали животът предоставя някъде солидна основа, от която човек може да търси истината.

Трябва да се справяме с подобни конфликти в техния истински човешки аспект. Трябва да можем да си кажем, че изследванията ни водят до точката, в която всъщност не сме в състояние да признаем това, което осъзнаваме всеки ден; че трябва да съществува нещо друго, което предлага други начини за достъп до света, освен това, което ни се предлага по неоспорим начин в реда на външната природа. Поради самия факт, че сме толкова насилствено тласнати от самия ред на природата в подобни конфликти, за нас, хората от настоящето, става необходимост да признаем, че е невъзможно да се говори за свръхсетивните светове, както се е говорило за тях до сравнително скоро. Трябва да се върнем само до първата половина на деветнадесети век, за да открием, че личности, които поради съзнание в хармония с епохата, са били напълно сериозни в научната си работа, въпреки това са обръщали внимание

на свръхсетивния аспект на човешкия живот, на този аспект, който отваря пред човека поглед към божественото, към собственото му безсмъртие; и че във връзка с това те винаги са обръщали внимание на това, което в момента можем да определим като „нощни аспекти“ на човешкия живот. Мъже, заслужаващи най-високо уважение, са обръщали внимание на онзи прекрасен, но много проблематичен свят, в който човешкото същество бива пренасяно всяка нощ: към света на сънищата. Те са обръщали внимание на многобройните мистериозни връзки, които съществуват между този хаотичен образен свят на сънищата и света на действителността. Те са обръщали внимание на факта, че вътрешната природа на човешката организация, особено в болестта, се отразява въпреки това във фантастичните картини на сънищата и как здравият човешки живот навлиза в хаотичните преживявания на сънищата под формата на знаци и символи. Те са посочвали, че много от това, което човек не може да обхване с будните си сетива, намира своето място в полубудното състояние на душата и от тези неща са били изведени заключения. Тези неща граничат с това, което е предмет на изследване и днес за много хора, „подсъзнателните“ състояния на живота на човешката душа, които се проявяват по подобен начин.

Но всичко, което се явява пред човешкото същество в тази форма, което все още би могло да даде известно удовлетворение на едно по-ранно човечество, вече не е валидно за нас. То вече не е валидно за нас, защото начинът ни на възприемане на външната природа се е превърнал в нещо различно. Тук трябва да погледнем назад към времената, когато все още е съществувала само мистично оцветена астрология. Тогава човекът е гледал в света на сетивата по такъв начин, че неговото възприемане е било далеч от точността, която изискваме от науката днес. Поради тази причина, тъй като не е изисквал от себе си в сетивния си живот онази пълна яснота, която притежаваме днес, той е можел да открие в мистично, полусъзнателно състояние нещо, от което да прави заключения. Това не можем да направим днес. Толкова малко сме способни да извлечем днес от това, което науката ни дава, освен въпроси относно истинската природа на човека, толкова малко можем да си позволим да останем в застой на точката, достигната от науката, и да очакваме да задоволим свръхсетивните си нужди по начин, подобен на този от по-ранни времена.

Тази форма на свръхсетивно познание, за която ще говоря тук, има прозрение за *това* изискване на нашето време. Тя наблюдава формата, която мисленето, чувстването и волята у човека са приели именно благодарение на естествената наука, а от друга страна пита дали е възможно, благодарение на същото, което съвременното човечество е постигнало в мисленето,

чувстването и волята, да проникне по-дълбоко в свръхсетивната област със същата яснота, която царува в научната област. Това не може да се постигне чрез умозаклучения, чрез логика; защото естествената наука правилно посочва своите ограничения по отношение на собствената си природа. Но може да се случи и нещо друго: вътрешните човешки способности да се развиват по-нататък, отвъд точката, в която се намират, когато сме в сферата на обикновените научни изследвания, така че сега да прилагаме към развитието на собствените си духовни способности същата точност, с която сме свикнали във връзка с изследванията в лабораторията и клиниката. Ще обсъдя това първо във връзка със самото *мислене*.

Мисленето, което все повече осъзнава пасивната си роля във връзка с външните изследвания и не желае да се отрече от това, е способно да се зареди вътрешно с енергия за активност. То може да се зареди с енергия по такъв начин, че макар и да не е точно в смисъла, в който прилагаме този термин за измерване и претегляне във външните изследвания, то е точно по отношение на собственото си развитие в смисъла, в който външният учен, например математикът, е свикнал да следва с пълно съзнание всяка стъпка в своите изследвания. Но това се случва, когато този начин на свръхсетивно познание, за който говоря тук, замества древната неясна медитация, древното неясно потапяне в мисленето с наистина точно развитие на това мислене. Тук е възможно да посоча само в общи линии това, което казах по отношение на такова точно развитие на мисленето в моите книги „*Тайната наука: Очерк и познание за висшите светове и тяхното постигане*“, и други книги. Човешкото същество наистина трябва да се принуди, за времето, което му е необходимо – а това се определя от различните вродени способности на хората – да замени ролята на пасивно отдаване на външния свят, която иначе правилно поема в мисленето си, с другата роля: тази да въведе в това мислене цялата си вътрешна дейност на душата. Това той трябва да прави, като приема в ума си ден след ден, дори понякога само за кратко, някаква конкретна мисъл – чието съдържание не е важното – и, докато отдръпва вътрешната си природа от външния свят, насочва всички сили на душата си във вътрешна концентрация върху тази мисъл. Чрез този процес се получава нещо в развитието на тези способности на душата, което може да се сравни с резултатите, които следват, когато се развиват определени мускули на човешкото тяло – например мускулите на ръцете. Мускулите стават по-силни, по-мощни чрез употреба, чрез упражнения. По същия начин способностите на душата стават вътрешно по-силни, по-мощни, като се насочват към определена мисъл. Това упражнение трябва да бъде насочено така, че да действаме по наистина точен начин, че да наблюдаваме всяка стъпка,

предприета в нашето мислене, точно както математикът наблюдава своите операции, когато се заема да реши геометрична или аритметична задача. Това може да се направи по най-различни начини. Може да ви се стори тривиално, когато казвам, че за това съдържание на концентрация трябва да се избере нещо, което човек намира във всякакъв вид книга - дори в някакъв безполезен стар том, за който със сигурност знаем, че никога преди не сме виждали. Важното е не какво е съдържанието на истината в нещото, а фактът, че ние изследваме такова мисловно съдържание напълно. Това не може да се направи, ако извадим мисловно съдържание от собствената си памет; защото много неща са свързани с такава мисъл по най-неопределен начин, много неща играят роля в подсъзнанието или несъзнаваното и не е възможно да бъдем точни, ако човек се концентрира върху такова нещо. Следователно това, което човек фиксира в самия център на своето съзнание, е нещо съвсем *ново*, нещо, с което се сблъсква само по отношение на действителното му съдържание, което не е свързано с никакво преживяване на душата. Важен въпрос е *концентрацията* на силите на душата и укрепването, което произтича от това. По същия начин, ако човек отиде при човек, който е постигнал известен напредък в тази област, и го помоли да му предостави такова мисловно съдържание, не е добре да се таят каквито и да било предразсъдъци срещу това. В този случай съдържанието е напълно ново за съответния човек и той може да го опознае. Много хора се страхуват, че по този начин могат да станат зависими от някой друг, който им предоставя такова съдържание. Но това не е така; в действителност те стават по-малко зависими, отколкото ако извлекат такова мисловно съдържание от собствените си спомени и преживявания, като в този случай то е свързано с всякакви подсъзнателни преживявания. Освен това е добре човек, който има известна практика в научната работа, да използва резултатите от научните изследвания като материал за концентрация; те наистина се оказват най-плодотворните от всички за тази цел.

Ако това продължи сравнително дълго време, дори може би години – и това трябва да бъде съпроводено с търпение и издръжливост, тъй като в някои случаи са необходими няколко седмици или месеци, преди да се постигне успех, а в някои случаи години – е възможно да се стигне до точка, в която този метод за вътрешно оформяне на мислите може да се прилага толкова точно, колкото физикът или химикът прилага методите за измерване и претегляне с цел откриване на тайните на природата. Наученото се прилага за по-нататъшното развитие на собственото мислене. В определен момент човекът има значително вътрешно преживяване. То се състои в това, че се чувства въввлечен не само в *образно* мислене, което изобразява външните

събития и факти и което е вярно на реалността обратнопропорционално на силата, която притежава в себе си, пропорционално на това, че е просто картина; но сега човек стига до точката, в която към този вид мислене се добавя вътрешното преживяване на мислене, в което човек *живее*, мислене, изпълнено с вътрешна сила. Това е значително преживяване. По този начин мисленето се превръща, така да се каже, в нещо, което човек започва да изпитва, точно както изпитва силата на собствените си мускули, когато хване предмет или удря нещо. Реалност, каквато иначе човек изпитва само във връзка с процеса на дишане или дейността на мускула – това вътрешно активно нещо сега навлиза в мисленето. И тъй като човек е изследвал прецизно всяка стъпка по този път, така и себе си изпитва в пълна яснота и трезвомислещо съзнание в това засилено, активно мислене. Ако се повдигне възражение, да речем, че знанието може да е резултат само от наблюдение и логика, това не е истинско възражение; защото това, което сега се преживява, ние преживяваме с пълна вътрешна яснота и все пак по такъв начин, че това мислене едновременно се превръща в един вид „докосване до душата“. В процеса на формиране на мисълта е сякаш протягаме опипвател – не в този случай, както когато охлювът протяга опипвател във физическия свят, а сякаш опипвател е протяган в *духовен* свят, който все още е налице само за нашите чувства, ако сме стигнали до този етап, но който сме оправдани да очакваме. Защото човек има чувството: „Мисленето ти се е превърнало в духовно докосване; ако това може да се случва все повече и повече, можеш да очакваш, че това мислене ще влезе в контакт с това, което представлява духовна реалност, точно както пръстът ти тук, във физическия свят, влиза в контакт с това, което е физически реално.“

Само когато човек е живял известно време в това вътрешно засилено мислене, става възможно пълното себепознание. Защото тогава знаем, че душевният елемент е станал чрез тази концентрация емпирична реалност.

Тогава е възможно съответният човек да продължи в упражненията си и да стигне до точката, в която от своя страна може да елиминира това душевно съдържание, да го отстрани, в известен смисъл да направи съзнанието си *празно*. На това, което самият той е внесъл в това съзнание, това мисловно съдържание, върху което се е концентрирал и което му е позволило да притежава истинско мислене, представляващо чувство за допир за душата. В обикновения живот е доста лесно да се постигне празно съзнание; нужно е само да заспим. Но е необходимо интензивно прилагане на сила, след като сме свикнали да се концентрираме върху определено мисловно съдържание, за да отстраним такова мисловно съдържание във връзка с това много засилено мислене, мислене, което се е превърнало в реалност. Но ние

успяваме да отстраним това мисловно съдържание по абсолютно същия начин, по който първоначално сме придобили мощната сила, необходима за концентрация. Но когато успеем в това, пред душата се появява нещо, което преди е било възможно само под формата на картини на епизоди в паметта: целият вътрешен живот на човека се появява по нов начин пред очите на душата му, такъв, какъвто е преминал през този живот в земното си съществуване от раждането му или от най-ранния момент от времето, до който паметта му може да се върне, в който човек е влязъл съзнателно в това земно съществуване. Обикновено единственото нещо, което знаем за това земно съществуване, е това, което можем да извикаме в паметта си; имаме картини на нашите преживявания. Но това, което сега преживяваме посредством това засилено мислене, не е от същия вид. То изглежда като в огромна картина, така че не си спомняме само в смътна картина какво сме преживели преди десет години например, а имаме вътрешното преживяване, че в духа си проследяваме хода на времето. Ако някой извърши подобно упражнение, да речем, на петдесетата си година, и стигне до посочения резултат, тогава се случва, че времето му позволява да се върне сякаш по „времеви път“ чак до преживяванията на тридесет и петата си година. Пътуваме назад във времето. Ние нямаме само смътен спомен за това, през което сме преминали преди петнадесет години, но се чувстваме сякаш сме в средата на това в неговата жива реалност, сякаш в преживяване на настоящия момент. Пътуваме във времето; пространството губи своето значение и времето ни предоставя могъща картина на паметта. Точна картина на живота на човека сега се създава от това, което се появява епизодично, дори според научните мислители, когато някой е изложен на голям ужас, на тежък шок, например в момента на удавяне, когато за известно време е изправен пред нещо от целия си земен живот в картини, появяващи се пред душата му – към които по-късно той си спомня с известно треперещо очарование. С други думи, това, което се появява пред душата в случаи като чрез естествена конвулсия, сега действително се появява пред душата в посочения момент, когато целият земен живот се изправя пред нея като в могъща картина на духа, само че във *времеви ред*. Едва сега човек познава себе си; едва сега притежава истинско *самонаблюдение* .

Напълно възможно е да се разграничи този образ на вътрешното същество на човека от онова, което представлява просто „спомен“. В чистия спомен става ясно, че имаме нещо, в което хора, природни явления или произведения на изкуството идват върху нас сякаш отвън ; в този спомен имаме начинът, по който светът *влиза* в контакт с нас. Но в *свръхсетивната* споменна картина, която се появява пред човека, пред него се изправя по-скоро това, което е

произлязло от самия него. Ако например в определен момент от живота си той е започнал приятелство с любима личност, чистият спомен му показва как този човек е дошъл при него в определен момент, говорил му е, какво дължи на човека и т.н. Но в тази житейска картина пред него се изправя начинът, по който самият той е копнеел за този човек и как е направил всяка стъпка накрая по такъв начин, че неизбежно е бил отведен до съществото, за което е знаел, че това същество е подходящо за него.

Това, което се е случило чрез разгръщането на силите на душата, се среща с абсолютна яснота в тази житейска картина. Много хора не харесват тази абсолютна яснота, защото тя им носи просветление по отношение на много неща, които биха предпочели да видят в различна светлина от светлината на истината. Но човек трябва да понесе факта, че е способен да гледа на собственото си вътрешно същество в пълна свобода от предубеждения, дори ако това същество на самия него се изправя пред търсещия поглед с укор.

Този етап на познание нарекох въображаемо знание или *въображение*.

Но човек може да напредне отвъд този етап. В това, което опознаваме чрез тази таблица на паметта, ние се сблъскваме с онези сили, които наистина са ни формирали като човешки същества. Докато се сблъскваме с тази таблица на живота, ние знаем: „Във вас се развиват онези сили, които оформят веществата на вашето физическо тяло.“ Във вас, особено през детството, са се развили онези сили, които пластично са моделирали приблизително до седмата година нервните маси на мозъка, които все още не са съществували в добре подредена форма след вашето раждане. Тогава най-накрая спираме да приписваме това, което действа формиращо върху човешкото същество вътре, на онези сили, които са присъщи на материалните вещества. Спираме да правим това, когато имаме тази таблица на паметта пред себе си, когато видим как във всички сили на храненето и дишането и в цялото кръвообращение се вливат съдържанието на тази таблица на паметта – които сами по себе си са сили, сили, без които нито една вълна на кръвта не циркулира и нито един процес на дишане не протича. Сега се научаваме да разбираме, че самият човек във вътрешното си същество се състои от *дух* и *душа*.

Това, което сега ни осенява, може най-добре да се опише чрез сравнение.

Представете си, че сте извървели определено разстояние по земя, омекнала от дъжд, и че по целия път сте забелязали следи или коловози, оставени от човешки крака или колела на каруци. Сега да предположим, че едно същество е дошло от Луната и е видяло това състояние на земята, но не е видяло човешко същество. То вероятно би стигнало до заключението, че под земята трябва да има всякакви сили, които са издигнали тези следи и са придали тази

форма на повърхността на земята. Такова същество би могло да търси в земята силите, които са създали следите. Но този, който вижда в дълбочина, знае, че състоянието не е причинено от земята, а от човешки крака или колела на каруци.

Сега, всеки, който има възглед за нещата, какъвто току-що описах, по никакъв начин не гледа с по-малко благоговение, например, към извивките на човешкия мозък. Но както знае, че тези следи по повърхността на земята не произлизат от сили вътре в земята, така и сега знае, че тези извивки на мозъка не произлизат от сили вътре в субстанцията на мозъка, а че духовно-психическата същност на човека е там, която самият той сега е видял, и че това действа по такъв начин, че кара мозъка ни да има тези извивки. Това е същественото нещо - да бъдем водени към този възглед, така че да стигнем до представа за нашата собствена духовно-душевна природа, че окото на душата е наистина насочено към духовно-душевия елемент и към неговото проявление във външния живот.

Но е възможно да се напредне още повече. След като първо сме укрепили вътрешното си същество чрез концентрация върху определено съдържание на мисълта, а след това сме изпразнили съзнанието си, така че вместо образите, които самите ние сме формирали, сега пред нас се появява съдържанието на нашия живот, сега можем да извадим тази таблица на спомените от съзнанието си, точно както преди това елиминирахме една-единствена концепция, така че съзнанието ни да е било лишено от нея. Сега можем да се научим да прилагаме мощната сила, за да заличим от съзнанието си това, което сме познали чрез засилено самонаблюдение като духовно-душевно същество. Правейки това, ние заличаваме не по-малко от вътрешното същество на собствения си душевен живот. Първо се научихме чрез концентрация да заличаваме външното, а след това се научихме да насочваме погледа на душата си към собствената си духовно-душевна същност и това напълно заемаше цялата таблица на спомените. Ако сега успеем да заличим самата тази таблица на спомените, се получава това, което искам да обознача като истински *празно* съзнание. Преди това сме живели в таблицата на спомените или в това, което самите ние сме си поставили пред съзнанието, но сега се появява нещо съвсем различно. Това, което живееше в нас, сега сме потиснали и се изправяме пред света с празно съзнание. Това означава нещо необикновено в преживяването на душата. По принцип мога да опиша отначало само чрез сравнение това, което сега изглежда на душата, когато съдържанието на собствената ни душа е заличено посредством мощната вътрешна сила, която прилагаме. Трябва само да помислим за факта, че когато впечатленията от външните сетива постепенно изчезнат, когато има

прекръпяване на виждането, слуха, може би дори на отчетливото чувство за допир, ние потъваме в състояние, много наподобяващо състоянието на съня. В настоящия случай обаче, когато заличаваме съдържанието на собствените си души, макар и да достигаме до „празно“ състояние на съзнанието, това не е състояние на сън. Достигаме до това, което бих могъл да нарека състояние на *просто будност* – тоест, будност с празно съзнание.

Може би ще можем да си представим това празно съзнание по следния начин. Представете си един съвременен град с целия му шум и врява. Можем да се оттеглим от града и всичко около нас става все по-тихо, но накрая може би ще навлезем в гора. Тук откриваме абсолютната противоположност на шумовете на града. Живеем в пълна вътрешна тишина, в беззвучна тишина. Ако сега се заема да опиша това, което следва, трябва да прибегна до едно тривиално сравнение. Трябва да повдигнем въпроса дали тази тишина, тази тишина, може да се промени още повече в нещо друго. Можем да определим тази тишина като нулева точка в нашето възприятие за външния свят. Но ако притежаваме определено количество собственост и извадим от тази собственост, тя се намалява; като отнемаме още повече, тя се намалява още повече и накрая стигаме до нула и не ни остава нищо. Можем ли тогава да продължим още по-нататък? Може би това е нежелателно за повечето хора, но факт е, че мнозина правят това: те все още намаляват притежанията си, като натрупват дългове. Тогава човек има по-малко от нула и все още може да намали това, което има. По абсолютно същия начин можем поне да си представим, че тишината, която е като нулевата точка на будност, може да бъде изтласкана отвъд тази нула в един вид негативно състояние. Свръх тишина, свръхтишина може да засили тишината. Това е, което изпитва човек, който заличава собственото си душевно съдържание: той навлиза в състояние на душевна тишина, което се намира под нулевата точка. Вътрешна душевна тишина в най-интензивна степен настъпва по време на състоянието на будност.

Но това не може да се постигне, освен ако не е съпроводено с нещо друго. Това може да се постигне само когато усетим, че определено състояние, свързано с образните понятия на собственото ни аз, преминава в друго състояние. Този, който усеща първия етап на свръхсетивното в себе си, който го наблюдава, се намира в определено състояние на благополучие, онова благополучие и вътрешно блаженство, за които говорят различните религиозни вероизповедания, когато обръщат внимание на свръхсетивното и едновременно с това напомнят на човека, че свръхсетивното му носи преживяването на определено блаженство във вътрешното му същество. Всъщност, до момента, в който изключваме собственото си вътрешно аз, е

имало определено чувство на благополучие, засилено чувство на блаженство. В този момент обаче, когато настъпва душевната тишина, това вътрешно благополучие е напълно заменено от вътрешна болка, вътрешна лишеност, каквато никога преди не сме познавали – чувството, че човек е отделен от всичко, с което е съединен в земния живот, далеч не само от усещането за собственото си тяло, но и от усещането за собствените си преживявания от раждането. И това означава лишение, което достига степента на огромна душевна болка. Мнозина се отдръпват от този етап, липсва им смелостта да направят прехода от определено по-нисше ясновидство и, след като елиминират собственото си душевно съдържание, да влязат в онова състояние на съзнание, където се намира този вътрешен покой. Но ако преминем в този етап в пълно съзнание, на мястото на въображението започва да навлиза това, което в споменатите по-горе книги нарекох *въдъхновение* - надявам се, че няма да се обидите на тези термини - преживяването на истински духовен свят. След като предварително е елиминиран сетивният свят и е заменен с празно съзнание, придружено от неизразима душевна болка, тогава външният духовен свят идва да ни посрещне. В състояние на въдъхновение ние осъзнаваме факта, че човешкото същество е обградено от духовен свят, точно както сетивният свят съществува за неговите външни сетива.

И първото нещо, което от своя страна виждаме в този духовен свят, е нашето собствено *предземно съществуване*. Точно както иначе осъзнаваме земните преживявания посредством обикновената си памет, така сега ни изгрява космическа памет: ние поглеждаме назад към предземните преживявания, виждайки какви сме били като духовно-душевни същества в един чисто духовен свят, преди да се спуснем чрез раждане до това земно съществуване, когато като духовни същества сме участвали в оформянето на собствените си тела. Така поглеждаме назад към духовното, вечното в природата на човека, към това, което ни се разкрива като предземно съществуване, за което сега знаем, че не зависи от раждането и смъртта на физическото тяло, защото то е това, което е съществувало преди раждането и преди зачеването, което е направило от това физическо тяло, произлизащо от материята и наследствеността, човешко същество. Сега за първи път човек достига до истинска представа и за физическата наследственост, тъй като вижда каква роля играят свръхсетивните сили в това – сили, които ние придобиваме от един чисто духовен свят, с който сега се чувстваме обединени, точно както се чувстваме обединени с физическия свят в земния живот. Нещо повече, сега осъзнаваме, че въпреки големия напредък, регистриран в еволюцията на човечеството, е загубено много, което по своята същност е принадлежало на по-древни инстинктивни представи, каквито вече не можем да използваме.

Инстинктивното свръхсетивно виждане на човечеството от по-ранни епохи се е сблъсквало с този *предземен живот*, както и с човешкото безсмъртие, за което ще говорим малко по-късно. Защото вечността е била схващана в древността по такъв начин, че човек е схващал и двата ѝ аспекта. Днес говорим за безсмъртието на човешката душа – всъщност самият ни език притежава само тази дума – но някога хората са говорили, а по-древните езици все още продължават да показват такива думи, за *нераждаемост* като друг аспект на вечността на човешката душа. Сега обаче времената донякъде са се променили. Хората се интересуват от въпроса какво се случва с човешката душа след смъртта, защото това тепърва предстои; но що се отнася до другия въпрос, какво е съществувало преди раждането, преди зачеването, интересът е по-малък, защото това е „отминало“, а ние все пак сме тук. Но истинското познание за човешкото безсмъртие може да възникне само когато разгледаме вечността и в двата ѝ аспекта: този на *безсмъртието* и този на *нераждаемостта*.

Но, за да поддържаме връзка с последното, и особено в точно ясновидство, е необходимо и трето нещо. Ние се чувстваме истински като човешки същества, когато вече не позволяваме на чувствата си да бъдат напълно погълнати от земния живот. Защото това, което сега опознаваме като нашия предземен живот, прониква в нас в образи и се добавя към това, което преди сме усещали като нашата човечност, правейки ни за първи път напълно човешки. Тогава нашите чувства са сякаш пронизани от вътрешна светлина и ние знаем, че сега сме развили *чувството си в сетивен орган за духовното*. Но трябва да отидем по-далеч и да можем да превърнем *волевия* си елемент в орган на познание за духовното.

За тази цел нещо трябва да започне да играе роля в човешкото познание, което, съвсем правилно, иначе не се счита за средство за познание от онези, които желаят да бъдат приемани сериозно в сферата на познанието. Ние осъзнаваме, че това е средство за познание за първи път, когато навлезем в свръхсетивните сфери. Това е силата на *любовта*. Само че трябва да започнем да развиваме тази сила на любовта в по-висш смисъл от този, в който природата ни е дала любов, с цялото ѝ значение за живота на природата и на човека. Това, което ще трябва да опиша като първи стъпки в разгръщането на една висша любов в живота на човека, може да изглежда парадоксално.

Когато се заемете, с пълна трезвост по отношение на всяка стъпка, да усещате света по различен начин от обичайния, тогава се натъквате на тази висша форма на любов. Да предположим, че вечер, преди да заспите, се заемете да осъзнаете живота на деня си така, че да започнете с последното събитие от

вечерта, визуализирайки го възможно най-точно, след което да визуализирате следващото по същия начин, а после и третото от последното, като по този начин се върнете назад към сутринта в този преглед на живота на деня. Това е процес, в който много по-голямо значение се отдава на изразходваната вътрешна енергия, отколкото на въпроса дали човек визуализира всяко отделно събитие повече или по-малко точно. Важното е това *обръщане* на реда на визуализация. Обикновено ние гледаме на събитията по такъв начин, че първо разглеждаме по-ранното, а след това следващото в прогресивна верига. Чрез упражнение, каквото току-що ви дадох, ние обръщаме целия живот: мислим и чувстваме в посока, обратна на хода на деня. Можем да практикуваме това върху преживяванията от нашия ден, както предложих, и това изисква само няколко минути. Но можем да направим това и по различен начин. Заемете се да визуализирате хода на една драма по такъв начин, че да започнете с пети акт и да го изобразявате последователно през четвърти, трети, към началото. Или можем да си представим мелодия в обратна последователност от тонове. Ако преминаваме през все повече и повече такива вътрешни преживявания на душата по този начин, ще открием, че вътрешният опит е освободен от външния ход на природата и че всъщност ставаме все по-самостоятелни. Но въпреки че по този начин ставаме все по-индивидуализирани и постигаме все по-голяма сила на самонасочване, все пак се научаваме да обръщаме внимание и на външния живот в по-пълно съзнание. Защото едва сега осъзнаваме, че колкото по-мощно развиваме чрез практика това напълно съзнателно поглъщане в друго същество, толкова по-висока става степента на нашата безкористност и толкова по-голяма трябва да стане нашата любов в замяна. По този начин усещаме как това преживяване да не живееш в себе си, а да живееш в друго същество, това преминаване от собственото си същество към друго, става все по-силно. След това достигахме етапа, в който с вече развитите от нас *Въображение* и *Вдъхновение* можем да обединим истинския интуитивен вход в другото същество: стигаме до *Интуицията*, така че вече не изпитваме само себе си, а се учим – в пълна индивидуализация, но и в пълна безкористност – да изпитваме другото същество.

Тук любовта се превръща в нещо, което постепенно ни позволява да погледнем назад дори по-далеч от предземния духовен живот. Както се учим в настоящия си живот да гледаме назад към съвременните събития, ние се учим чрез такова извисяване на любовта да гледаме назад към *предишните земни животи* и да разпознаваме целия живот на човешкото същество като поредица от земни животи. Фактът, че тези животи някога са имали начало и също така трябва да имат край, ще бъде засегнат в следващата лекция. Но ние

се учим да познаваме човешкия живот като поредица от животи на земята, между които винаги се намесват *чисто духовни* животи, намиращи се между смъртта и следващото раждане. Защото тази извисена форма на любов, издигната до духовната сфера и превърната в сила на познанието, ни учи и на истинското значение на смъртта. Когато сме напреднали толкова далеч, както обясних във връзка с *Въображението* и *Вдъхновението*, че да направим тези засилени вътрешни сили способни на духовна любов, ние всъщност се учим в непосредствено точно ясновидство да познаваме онова вътрешно преживяване, което описваме, като казваме, че човек преживява себе си духовно, без тяло, извън тялото. Това излизане извън тялото става по този начин, ако мога така да се изразя, действително въпрос на обективен опит за душата. Ако веднъж сме преживели в действително познание извън тялото – „ясновидски“, имам предвид – този духовен елемент в съществуването, ние знаем значението на събитието на оставяне на физическото тяло в смъртта, на преминаването през портала на смъртта към нов, духовен живот. Така, на третия етап на точното ясновидство, ние научаваме значението на смъртта, а оттам и значението на безсмъртието за човека.

Исках да изясня ясно чрез начина на моето обяснение, че начинът на свръхсетивното познание, за който говоря, се стреми да внесе в самите познавателни способности на човешкото същество нещо, което действа ефективно, стъпка по стъпка, както е въведено по този начин. Естественият учен прилага своята точност към външния експеримент, към външното наблюдение; той иска да види обектите в такова съпоставяне, че те да разкрият тайните си с точност в процеса на измерване, изброяване, претегляне. Духовният учен, за когото говоря тук, прилага своята точност към *еволюцията на силите на собствената си душа*. Това, което той прави от себе си, за да накара духовния свят и с него вечното битие на човека, природата на човешкото безсмъртие, да се явят пред душата му, той прави с прецизност, ако мога да използвам израза на Гюте. На всяка стъпка, която духовният учен прави по този начин, за да може духовният свят най-накрая да се разпростре пред очите на душата, той се чувства задължен да бъде също толкова съвестен по отношение на знанията си, колкото трябва да бъде математикът на всяка стъпка, която прави. Защото, както математикът трябва да вижда ясно всичко, което пише на хартията, така и духовният учен трябва да вижда с пълна точност всичко, което създава от своите познавателни сили. Тогава той знае, че е образувал „око на душата“ от самата душа със същата вътрешна необходимост, с която природата е образувала телесното око от телесната субстанция. И знае, че може да говори за *духовни светове* със същото основание, с което говори за физически-сетивен свят във връзка с

физическото око. В този смисъл духовното изследване, с което се занимаваме тук, удовлетворява изискванията на нашата епоха, наложени ни от великолепните постижения на естествената наука – на които духовната наука по никакъв начин не се противопоставя, а по-скоро се стреми да ги допълни. Добре осъзнавам, че всеки, който се заема да представи нещо пред света, независимо от мотива си, си придава определена важност, като го описва като „изискване на времето“. Нямам такава цел, нито ще имам такава цел в следващата си лекция; [Втората лекция в тази брошура.] Напротив, бих искал да покажа, че изискванията на времето вече съществуват и самото усилие на духовната наука на всяка стъпка е да задоволи тези изисквания на времето. Можем да кажем тогава, че духовният учен, когото целта ни е да обсъдим тук, не възнамерява да бъде човек, който гледа на природата по дилетантски или аматорски начин. Напротив, той възнамерява да напредва по-нататък в истинска хармония с естествената наука и със същата истинска съвестност. Той желае наистина точно ясновидство за описанието на духовния свят. Но едновременно с това му е ясно, че когато се заемем да изследваме човешки труп в лаборатория с цел да обясним изчезналия от него живот или когато погледнем в космическото пространство с телескоп, ние развиваме способности, които първоначално се адаптират единствено към микроскопа или телескопа, но притежават вътрешен живот и се представят погрешно в съществуващата си форма. Когато дисектираме човешки труп, знаем, че не природата е създала човешкото същество в тази телесна форма, а човешката душа, която сега е изчезнала, го е създала. [Тоест, природата не е създала прекрасното човешко тяло; то е създадено от душата.] Ние тълкуваме човешката душа от това, което имаме тук, като неин физически продукт, и всеки би бил ирационален, който би предположил, че това оформяне на човешките физически сили и форми не е възникнало от това, което е предшествовало сегашното състояние на това човешко същество. Но всичко, което държим на заден план, докато изследваме мъртвата природа с онези сили, във връзка с които с право отричаме вътрешната си дейност, създава потенциал, чрез самия този акт на запазване, за по-нататъшно развитие на душевните сили на човешкото същество. Точно както семето на растението лежи скрито под земята, когато сме го положили в почвата, и все пак ще стане растение, така и ние засаждаме *семе* душата, в самото действие на съвестното научно изследване. Този, който е сериозен учен в този смисъл, носи в себе си зародиша на въображаемо, вдъхновено и интуитивно познание. Той трябва само да развие зародиша. Тогава ще знае, че както естествената наука е изискване на времето, така е и свръхсетивното изследване. Това, което искам да кажа, е, че всеки, който говори в духа на естествената наука,

говори и в духа на свръхсетивното изследване, само че не знае това. И това, което представлява несъзнателен копнеж в най-съкровените дълбини на много хора днес – както ще стане ясно в следващата публична лекция – е импулсът на свръхсетивното изследване да се разгърне от своя зародиш. Следователно, на онези, които се противопоставят на това духовно изследване от уж научна гледна точка, бихме искали да кажем, макар и не с лоши намерения, че това ни напомня за един твърде добре познат цитат от „Фауст“ на Гьоте, който би бил приложен в различен смисъл:

*Малкият човек нямаше да усети Дявола,
дори и да го хване за гърлото.*

Сега, не искам да навлизам в това. Но съдържанието на този израз ни се изправя в различно приложение в онова, което съществува днес като изискване на времето: че тези, които говорят правилно днес за природата, всъщност дават израз, макар и несъзнателно, на *духа*. Човек би искал да каже, че има мнозина, които не желаят да забележат „духа“, когато той говори, въпреки че постоянно дават израз на духа със собствените си думи!

Зародишът на свръхсетивното възприятие е наистина много по-разпространен днес, отколкото се предполага, но трябва да се развива. Фактът, че то трябва да се развива, е всъщност урок, който можем да извлечем от сериозността на времето по отношение на външните преживявания. Както вече казах, бих искал да навляза в подробности следващия път; но все пак можем да добавим в заключение, че елементите на една страшна катастрофа наистина говорят на цялото човечество днес чрез различни индикации във външния свят и че е възможно да се осъзнае, че задачите, върху които човечеството в непосредствено бъдеще ще трябва да работи с най-голяма интензивност, ще се затруднят да се родят от тази голяма сериозност на времето. Тази външна сериозност, с която светът ни изправя днес, особено светът на човечеството, показва необходимостта от *вътрешна сериозност*. И именно за тази вътрешна сериозност в насочването на човешкото сърце и ум към собствените духовни сили на човека, които съставляват силите на неговото същностно същество, исках да ви говоря днес. Защото, ако е вярно, че човек трябва да приложи най-мощните си външни сили, за да посрещне сериозните събития, които го очакват по целия свят, той ще се нуждае и от мощна *вътрешна смелост*. Но такива сили и такава смелост могат да се появят само ако човекът е способен да чувства и да желае себе си в пълно съзнание в най-съкровеното си същество, не само теоретично да се осъзнава, но и практически да се познава. Това е възможно за него само когато познае това свое битие като произлизащо от онзи източник, от който то наистина произлиза, от източника на духа, само когато във все по-голяма степен, не само теоретично, но и

практически, се научи да познава в действителния опит, че човекът е дух и може да намери истинското си удовлетворение само в духа; че най-висшите му сили и най-висшата му смелост могат да дойдат при него само от духа, от *свръхсетивното* .

II. Антропософията и етично-религиозното поведение на живота

Миналата сряда имах възможността да ви обясня как едно свръхсетивно познание може да възникне от по-нататъшното развитие на онези способности на човешката душа, които принадлежат на нашето ежедневие и които са признати и в науката, когато се прилагат методично. Заех се да покажа как систематичното по-нататъшно развитие на тези способности на душата всъщност води за човешкото същество до форма на възприятие, чрез която той може да осъзнае свръхсетивния свят, точно както осъзнава физическия сетивен свят, който го заобикаля, посредством физическите си сетива. Чрез такова виждане ние проникваме нагоре не само до абстрактно убеждение, че освен сетивния свят съществува и свят на духа, но и до придобиване на реално познание, до реално преживяване на духовни същества, които съставляват средата на самия човек, доколкото той се издига до състояние на духовност, точно както растенията и животните съставляват неговата среда във физическия свят.

Такова свръхсетивно познание е нещо различно по цялата си природа от това, което ние определяме като познание в обикновения живот и за нашето ежедневно съзнание, както и в обикновената наука.

В това обикновено познание ние придобиваме, в известен смисъл, идеи – например такива, които обхващат законите на природата. Но това притежание на идеи не прониква наистина в душата по такъв начин, че да се превърне в непосредствена сила на душата, сравнима като духовна сила с мускулната сила, когато тя преминава в дейност. Мислите остават доста сенчести и всеки знае чрез непосредствен опит колко безразлична е, в известен смисъл, реакцията на човешкото сърце към мислите, когато се занимаваме с неща, които засягат човешкото сърце в най-дълбока степен.

Мисля, че още в първата лекция показах, че когато човек действително проникне в духовния свят посредством такова възприятие, каквото имаме предвид тук, той осъзнава свръхсетивното си същество такова, каквото е било преди да се спусне в земното съществуване. И фактът, че той постига за себе си нещо подобно по отношение на собственото си „аз“ в отношението му към духовния свят, не оставя сърцето му, нуждите на най-дълбоките му сетива, в същата степен незасегнати, както в случая с абстрактните форми на познание. Вярно е, че този, който е водил живот, посветен на придобиването на знания,

не подценява цялата вътрешна драма на душата, свързана с борбата за знание, дори в обичайния смисъл, но знанието, което придобиваме по този начин, си остава само *образи* на външния свят. Всъщност, ако сме научно образовани в днешно време, ние обикновено се гордеем с факта, че тези образи само отразяват, в известен смисъл, съвсем обективно външния свят и не се промъкват с такава вътрешна сила през живота на душата, както в случая с физическото тяло циркулиращата кръв задвижва пулсиращите си вълни през човешкото същество. Факт е, че това, което тук се разбира под свръхсетивно познание, е нещо, което действа върху човешкото същество по начин, напълно различен от този на обикновеното познание. И за да мога да се изразя напълно ясно точно по отношение на този момент, бих искал да започна с едно сравнение – което обаче е нещо повече от сравнение, нещо, което напълно отговаря на въпроса в неговата реалност.

Бих искал да започна с факта, че човешкото същество, дори в обикновения живот, живее в две състояния на съзнанието – бихме могли да кажем три състояния, но нека разгледаме съня и сънуването като съставляващи едно единствено състояние на съзнанието – че то е напълно отделено от външния свят по време на сън и че един свят, съществуващ само в него, разкрива своите ефекти в сънищата по гротескен и често хаотичен начин. Въпреки че сме в едно и също пространство с много други хора, нашият свят на сънищата принадлежи само на нас; ние не го споделяме с другите хора. И едно по-задълбочено размишление върху света на сънищата е точно това, което може да ни покаже, че това, което трябва да считаме за наша собствена вътрешна човешка природа, е свързано с този свят на сънищата. Дори телесната природа на човека се отразява по забележителен начин в сънищата: тя се отразява във фантастични картини. Едно или друго състояние, засягащо орган, състояние на болест или възбуда, може да се появи в специален символ по време на сън; или някакъв шум, който се случва близо до нас, може да се появи в съня с много драматична символика. Сънят създава картини от нашата собствена вътрешна природа и от външния свят. Но всичко това е тясно свързано, от своя страна, с целия ход на нашия живот на земята. Още от най-отдалечените епохи на този живот сънят въвлича сенките на преживяванията в своя хаотичен, но винаги драматичен ход. И колкото по-дълбоко проникваме във всичко това, толкова повече стигаме до заключението, че най-съкровено същество на човека е свързано, макар и по инстинктивен и несъзнателен начин, с това, което тече и се влита в сънищата.

Този, който има способността например да наблюдава момента на събуждането и от този момент нататък да фокусира погледа на ума върху обикновения ежедневен живот, не по повърхностния начин, по който това

обикновено се случва, а по-дълбоко, ще разбере, че този буден живот през деня се характеризира с факта, че това, което преживяваме напълно изолирано по време на сън и по време на сънища, по начин, който можем да споделяме с други хора най-много в специални случаи, – че този душевно-духовен елемент потъва в нашето телесно същество, вмъква се по някакъв начин във волята, а по този начин и в силите на мисълта и сетивните сили, проникнати от волята, и по този начин косвено, чрез тялото, навлиза във връзка с външния свят. По този начин актът на събуждане представлява преход към съвсем различно състояние на съзнанието от това, което имаме в сънищата. Ние сме вмъкнати във външния ход на събитията чрез факта, че участваме с нашия душевен елемент в събитията на нашите собствени организми, които от своя страна са свързани с външни събития. Доказателства за факта, че наистина описвам процеса по изцяло обективен начин, естествено не могат да бъдат получени чрез абстрактно изчисление, нито по експериментален начин; но те се разкриват на този, който е способен да наблюдава в тази област – особено на този, който е способен да наблюдава как съществува нещо като „сънуване в будно състояние“, подсъзнателно въображение, живот в картини, което винаги протича в дъното на сухия, делови живот на душата, на интелекта. Ситуацията е такава, че както можем да се гмурнем от повърхността на воден поток в по-дълбоките му дълбини, така можем да проникнем от интелектуалния си живот в по-дълбоките области на душата. Там ние навлизаме в нещо, което ни засяга по-интимно от интелектуалния живот, дори връзката му с външния свят да е по-малко точна. Там се натъкваме и на всичко, което стимулира интелектуалния живот към неговата независима, изобретателна сила, което стимулира този живот на интелекта, когато той преминава в художествено творчество, което стимулира този интелектуален живот дори – както ще трябва да покажа по-късно – когато човешкото сърце се отвърне от обикновените размисли за вселената и се отдаде на благоговейно и религиозно почитане на духовната същност на света.

В акта на будност в обикновения живот ситуацията е такава, че чрез вмъкването на нашата душа в органите на тялото ни, ние влизаме в такава връзка с външния свят, че можем да поверим не на съня, а само на будния дневен живот отговорността за преценката, която трябва да бъде произнесена върху природата на съня, върху неговата правилност и погрешност, неговата истина и неистина. Би било психопатично някой да предположи, че в хаотичните, макар и драматични, процеси на съня може да се види нещо „повисше“ от това, което неговият буден опит определя като значение на този живот на сънища.

В това будно преживяване ние също оставаме – на приблизително същото ниво на преживяване – когато се посвещаваме на интелектуалния живот, на обикновения живот на науката, на ежедневно познание. Чрез това поглъщане, потапяне и, бих казал, укрепване на душата, за което говорих предишния път, човекът упражнява съзнателно на по-високо ниво за живота на душата си нещо подобно на това, което упражнява несъзнателно чрез телесната си организация за обикновеното действие на будност. А потапянето в свръхсетивна форма на познание е по- *висше пробуждане* . Точно както свързваме всякакъв вид сънна картина с будния си живот през деня, с помощта на паметта си и други сили на душата си, за да свържем тази сънна картина, да речем, с някакво телесно възбуждане или външно преживяване и по този начин да я впишем в хода на реалността, така и ние стигаме чрез такова свръхсетивно познание, каквото описах, до точката, в която можем правилно да впишем това, което имаме в обичайната си сетивна среда, това, което фиксираме чрез наблюдение и експеримент, в един по-висш свят, в един духовен свят, в който самите ние сме участници чрез онези упражнения, за които говорих, точно както сме били участници в телесния свят в обикновеното будно състояние посредством собствения си организъм. По този начин свръхсетивното познание всъщност представлява зората на един нов свят, истинско пробуждане към нов свят, пробуждане на по-високо ниво. И това пробуждане задължава събудилия се да съди целия сетивно-физически свят, от своя страна, от гледна точка на това преживяване, точно както съди сънувания живот от гледна точка на будния живот. Това, което правя тук по време на земния си живот, това, което ми се явява чрез физическото ми познание, аз след това се уча да свързвам с процесите, през които съм преминал като духовно-душевно същество в един чисто духовен свят преди сливането си в земния свят, точно както свързвам съня с будния живот. Уча се да свързвам всичко, което съществува във физическата природа, не „като цяло“ с фантастичен свят на духа, а с конкретен духовен свят, с духовен свят, който е завършен по своето съдържание, който се превръща във видима среда на човешкото същество поради силите на познанието, които описах като *Въображение* , *Вдъхновение* и *Интуиция* .

Но както човек се чувства в обикновения живот в различни състояния на душата си, когато е буден и когато сънува, така и цялото състояние на душата става различно, когато достигне до това по-висше пробуждане. Поради тази причина, описвайки свръхсетивното познание по начина, който използвах тук, ние не описваме просто формалното заснемане на изображения на свръхсетивния свят, а прехода на човек от едно състояние на съзнанието в друго, от едно състояние на душата в друго. В този процес обаче дори онези

съдържания на душата, в които човек е погълнат в обикновения живот, се превръщат в нещо съвсем различно. Точно както човек става различен човек в обикновения живот чрез пробуждането, така и той става в известен смисъл различен човек чрез това свръхсетивно познание. Понятията и идеите, които сме имали в обикновеното съзнание, се трансформират. Настъпва не само концептуална революция в човека, състояща се в това, че той разбира повече, но и революция в живота му. Това прониква в най-дълбоките човешки представи. Именно в най-дълбоките човешки представи, искам да кажа, в самите корени на душевното същество, човек се преобразява чрез факта, че е способен да навлезе в сферата на това свръхсетивно познание – нещо, което се случва, разбира се, само за краткотрайни периоди от живота.

Тук трябва да насоча вниманието ви към две понятия, които играят най-голямата възможна роля в ежедневието. Това са понятия, напълно и дълбоко валидни в обикновения живот, които приемат съвсем различна форма в момента, в който човек се възнесе в свръхсетивния свят. Това са двете понятия, въз основа на които формираме своите преценки в света: понятията *истина* и *лъжа*, *правилно* и *грешно*. Моля ви да не си въобразявате, че с това обяснение възнамерявам, чрез лекомислено третиране на проблема за познанието, да подкопая валидността на понятията истина и лъжа, правилно и грешно. Да се подкопава нещо, което е здравословно в обикновения живот, по никакъв начин не е в съответствие с истинското свръхсетивно познание. Това висше познание ни позволява да придобием нещо допълнително за обикновения живот, но никога не отнема от него. Онези хора, които – независимо дали наистина или сантиментално – стават неистински в обикновения си живот, непрактично мистични за този аспект от живота, също са неподходящи за истинско свръхсетивно познание. Истинското свръхсетивно познание не се ражда от фантастични личности, мечтатели, а от самите онези личности, които са способни да заемат местата си в пълната си човечност в земното съществуване, като личности, способни в реалния живот. С други думи, нашата цел не е да подкопаваме това, което преживяваме в ежедневието си и което е свързано в самите си дълбини с понятията истина и лъжа, правилно и грешно; напротив, истинността в тази сфера, бих искал да подчертая, се засилва в чувствата на човек от точно това нещо, което сега се случва във връзка с висшето познание поради метаморфоза, трансформация на понятията истина и лъжа, правилно и грешно.

Когато наистина сме навлезли в този висш, свръхсетивен свят, ние вече не казваме по такъв абстрактен начин, че нещо е вярно или невярно, че е правилно или грешно, а понятието за истинско и правилно преминава в понятие, с което сме запознати в обикновения живот, макар и по по-

инстинктивен начин; само че това понятие, принадлежащо на обикновения живот, се трансформира в духовна форма. Истинското и правилното преминават в понятието „*здравословно*“; лъжливото и грешното преминават в понятието „*болно*“. С други думи, когато размишляваме за нещо в обикновения живот – чувстваме, усещаме или желаем нещо – ние казваме: „Това е правилно, онова е грешно.“ Но когато сме в сферата на свръхсетивното познание, ние не достигаем до това впечатление за *правилно* или *грешно*, а всъщност достигаем до впечатлението, че нещо е здравословно, нещо друго е болно.

Ще кажете, че здрав и болен са понятия, към които е прикрепена известна неопределеност. Но това е прикрепено към тях само в обикновения живот или обикновеното състояние на съзнанието.

Неопределеността престава, когато висшето знание се търси по толкова точен начин, както обясних в първата лекция. Тогава прецизността навлиза и в това, което преживяваме в тази област на висшето познание. *Здрави и болни* - това са термините, които прилагаме към това, което преживяваме във връзка със съществата от свръхсетивния свят, за които осъзнаваме чрез такава форма на познание.

Само си помислете колко дълбоко може да ни засегне това, което става обект на свръхсетивното познание: то ни засяга толкова интимно, колкото здравето и болестта на тялото. По отношение на едно нещо, което се преживява в свръхсетивното, можем да кажем: „Влизам живо в него. То е от полза и стимулира живота ми; то издига живота ми. Чрез него ставам по някакъв начин по-„реален“. То е здравословно.“ По отношение на нещо друго казвам: „То парализира – всъщност, то убива – собствения ми живот. По този начин разпознавам, че е нещо болно.“ И точно както си помагаме да продължим напред в обикновения свят чрез *правилното* и *грешното*, точно както поставяме собствената си човешка природа в моралния и социалния живот, така се поставяме правилно в свръхсетивния свят чрез *здравото* и *болното*. Но по този начин ние сме вписани в този свръхсетивен свят с цялото си същество по начин, далеч по-реален от този, по който сме вписани в сетивния свят. В сетивния свят ние се отделяме от нещата в този елемент на правилното или грешното. Искам да кажа, че *правилното* не ни е от полза особено интензивно, а *грешното*...не ни причинява много страдание – особено в случая с много хора. В свръхсетивния свят по никакъв начин не е възможно преживяванията да ни докоснат по този начин. Там цялото ни съществуване, цялата ни реалност, влиза в начина, по който преживяваме този свръхсетивен свят. Следователно за тази област всеки конфликт на мнения относно това дали нещата са реалност или просто феномени; дали ни показват само

ефектите, произведени върху собствените ни сетивни органи; и други подобни – въпроси, за които не искам да говоря тук, защото времето не би стигнало. Но всичко, за което хората могат да спорят по този начин във връзка с физическата реалност – да се води такава дискусия по отношение на духовния свят, всъщност няма никакво значение за духовния, свръхсетивния свят. Защото ние изпитваме неговата реалност или нереалност чрез факта, че можем да кажем: „Едно нещо ми влияе благотворно, друго – по лош начин – причинявайки вреда“, искам да кажа, приемайки думата в пълния ѝ смисъл и тежест. В момента, в който човек се възнесе в свръхсетивния свят, той веднага забелязва, че това, което преди е било знание, лишено от сила, се превръща във вътрешна сила на самата човешка душа. Ние пронизваме душата с това свръхсетивно знание, както пронизваме телата си с кръв. Така в това знание ние научаваме и цялата връзка на душата и духа с човешкото тяло; научаваме се да виждаме как духовно-душевното същество на човека слиза от свръхсетивно пренатално съществуване и се съединява с наследеното тяло. За да прозреем това, е необходимо първо да се научим да познаваме духовно-душевния елемент толкова истински, че чрез тази реалност, като здрави или болни, да преживеем действителността в нашето собствено - не мога да кажа тяло тук, но в нашата собствена душа.

Следователно свръхсетивното познание – макар че правим подобно твърдение неохотно, защото човек сякаш веднага изпада в сантименталност – всъщност не е просто разбиране, а одушевяване на човешкото същество. Това е самата душа, душевно съдържание, което навлиза в нас, когато проникнем до това свръхсетивно познание. Ние осъзнаваме нашата вечност, нашето безсмъртие в никакъв случай не чрез решаването на философски проблем; ние ги осъзнаваме чрез непосредствения опит, точно както осъзнаваме външните неща в непосредствения опит чрез сетивата си.

Това, което описох по този начин, разбира се, е изложено на възражението: „Разбира се, може да се говори по този начин, ако участва в такова свръхсетивно познание; но какво ще каже за тези неща някой, който самият той все още не е участник в това свръхсетивно познание?“ Един от най-красивите начини, по които човешките същества могат да живеят заедно, е този, в който единият човек се развива чрез контакт с другия, когато единият преминава през процеса на превръщане в своята душевна природа с помощта на другия. Именно по този начин човешката общност е устроена по най-чудесен начин. Така можем да кажем, че както не е възможно всички хора да станат астрономи или ботаници, така и резултатите от астрономията и ботаниката могат да имат значение и значение за всички хора – поне техните първични резултати – и могат да бъдат възприети чрез прозрението,

притежавано от здравия човешки интелект, така е възможно здравият човешки ум и сърце да могат директно да схванат и усвоят това, което е представено от духовен учен, който е способен да проникне в свръхсетивния свят. Защото човекът се ражда не за неистина, а за истина! И това, което духовният учен има да каже, винаги ще бъде облечено, разбира се, в такива думи и словосъчетания, че се отклонява, дори във формулировката си, от това, което сме свикнали да възприемаме като картини от сетивно-физическия свят. Следователно, когато духовният учен разкрива това, което е видял, това може да действа по такъв начин върху цялото човешко същество, върху простия, здрав човешки ум, че този здрав човешки ум се пробужда – толкова пробужда, че действително открива, че се намира в онова състояние на будност, за което говорих днес. Затова трябва да повтарям отново и отново, че макар със сигурност да съм се заел да обясня в книги като „*Окултна наука – очерк*“ и „*Познание за висшите светове и неговото постигане*“..., и в други томове, как е възможно чрез систематични упражнения да се стигне до това, което трябва да нарека „вглеждане в духовния свят“, така че всеки днес да има възможността, до известна степен, да стане духовен учен, но не е необходимо да прави това. Защото здравата човешка душевна конституция е такава, че това, което духовният учен има да каже, може да бъде прието, когато влезе в контакт с човешката душа – стига душата да е достатъчно непредубедена – като нещо отдавна известно. Защото именно това е особената характеристика на това духовно изследване, това свръхсетивно познание, за което говорим: че то не носи нищо, което да не е подсъзнателно вече присъстващо във всяко човешко същество. Така всеки може да почувства: „Вече знаех това; то е в мен. Само ако не бях си позволил да бъда направен невъзприемчив чрез авторитарните и други предубеждения на естествената наука, вече щях да съм схванал, чрез едно или друго преживяване, част от това, което това духовно изследване е в състояние да представи като свързано цяло.“

Но фактът на такова нещо като това преобразуване на понятията истинско и неистинно в здраво и болно прави вътрешното преживяване на душата все по-интензивно. На по-високо ниво човек се поставя по-интензивно в реалността, отколкото се поставя във физическата реалност чрез обикновеното събуждане на ежедневието. По този начин чувствата, настроенията, преживяванията на душата се генерират във връзка с тези знания, които са напълно точни, точно както се генерират чрез сблъсъка ни с външни неща. Това, което свръхсетивното познание може да даде, обхваща цялото човешко същество, докато всъщност само главата е обхваната от това, което сетивното познание може да даде. Надявам се, че ще ми позволите да визуализирам тази връзка

на свръхсетивното познание с цялото човешко същество, като се позова на нещо лично, въпреки че личното в тази област е също фактическо, защото фактите са тясно свързани с личното.

За да стане ясно, че свръхсетивното познание не може да бъде просто знание, получено от главата, а обхваща човека по много по-жив и интензивен начин от познанието, получено от главата, бих искал да спомена следното. Който е свикнал с живо участие в обикновеното познание – както би трябвало да бъде всеки истински свръхсетивен познаващ – знае, че главата участва в това обикновено познание. Ако след това той се издигне, особено ако е бил активен през целия си живот в обикновеното познание, до свръхсетивното познание, ситуацията става такава, че той трябва да напегне всичките си сили, за да се задържи здраво за това свръхсетивно познание, което идва върху него, което му се проявява. Той отбелязва, че силата, чрез която човек се държи здраво за една представа за природата, за един природен закон, за хода на експеримент или клинично наблюдение, е много малка в сравнение с вътрешната сила на душата, която трябва да се разгърне, за да се задържи здраво за възприятието на свръхсетивно същество. И тук винаги съм намирал за необходимо не само, така да се каже, да използвам главата, за да се държа здраво за тези свръхсетивни знания, но и да подкрепя силата, която главата може да използва, посредством други органи – например посредством ръката. Ако скицираме с няколко щриха нещо, до което сме достигнали чрез свръхсетивно изследване, ако го фиксираме с кратки характерни изречения или дори с просто думи, тогава това нещо – което сме създали не просто чрез сила, предизвикана чрез нервната система, приложена в обикновеното познание, а чрез сила, привличаща широк спектър от организма като опора за нашето познание – това нещо се превръща в нещо, което води до това, че ние притежаваме тези свръхсетивни знания не като нещо мимолетно, че те не ни се изпаряват като сънища, а че сме способни да ги запазим. Затова мога да ви разкрия, че наистина намирам за необходимо да работя като цяло винаги по този начин и че по този начин съм създал през живота си цели каруци с тетрадки, в които никога повече не съм се заглеждал. Защото необходимото тук се крие в дейността; а резултатът от дейността е, че човек запазва в духа си това, което се е опитало да се прояви, а не че трябва да чете тези бележки отново. Очевидно е, че това писане или скициране не е нищо автоматично, медиумично, а също толкова съзнателно, колкото това, което човек използва във връзка с научна работа или какъвто и да е друг вид работа. И единствената му причина за съществуване се крие във факта, че това, което ни натрапва под формата на свръхсетивно познание, трябва да бъде схванато с цялото ни същество. Но резултатът от това е, че то от своя страна засяга

цялото човешко същество, обхваща цялата личност, не се ограничава до впечатление върху главата, а отива по-далеч, за да произведе впечатления върху целия човешки живот в сърцето и ума. Това, което преживяваме иначе, докато земният живот минава покрай нас, радостта, която сме изпитали във връзка с едно или друго нещо, радостта в цялото ѝ вътрешно жизнено качество, болката, която сме изпитали в по-малка или по-дълбока степен, това, което сме изпитали чрез външния свят на сетивата, чрез общуване с други хора, във връзка с падащите и възходящите приливи и отливи на живота, - всичко това се появява отново на по-високо ниво, на душевно-духовно ниво, когато се издигнем в онези области на свръхсетивното, където вече не можем да говорим за истинското и лъжливото, а трябва да говорим за здравето и болното.

Особено когато сме преминали през всичко, което описах последния път, особено това чувство на силна болка на определено ниво по пътя към свръхсетивното, напредваме ли тогава до ниво на преживяване, където преминаваме през тази вътрешна жизнена драматична криза, когато свръхсетивните преживявания и знания се изправят пред нас: където знанието може да ни даде радост и удоволствие, тъй като те са възможни само във физическия живот; или където знанието може да причини най-дълбока болка; където целият ни душевен живот се обновява, така да се каже, на по-високо ниво с цялото вътрешно оцветяване, с всички вътрешни нюанси на цвета, с цялата интимна вътрешност на живота на душата и ума, на която човек се радва, като е вкоренен заедно с телесната организация в ежедневно съществуване. И именно тук висшето познание, свръхсетивното преживяване влиза в контакт с това, което играе своята роля в обикновения живот като морално съществуване на човешкото същество; това морално съществуване на човешкото същество с всичко, свързано с него, с религиозното чувство, със съзнанието за свобода.

В момента, в който се издигаме до пряко преживяване на здравословния или болестотворния духовен живот, ние влизаме в контакт със самите корени на моралния живот на човека, корените на цялото морално съществуване. Ние влизаме в контакт с тези корени на моралното съществуване само когато сме достигнали до възприятието, че физическият живот на сетивата и това, което произтича от човешкото същество, е всъщност, от гледна точка на висшия живот, един вид сън, свързан с този висш живот, както сънят е свързан с обикновения живот. И това, което усещаме от безкрайните дълбини на нашата човешка природа като съвест, което ни позволява да водим обикновения си живот, което определя дали сме полезни или вредни за нашите ближни, това, което свети нагоре от самото дъно на нашата човешка природа, стимулирайки

ни морално или неморално, става светло; то е свързано в реалност, точно както сънят е свързан в реалност, когато се събудим. Научаваме се да разпознаваме съвестта като нещо, съществуващо в човека, като смътно отражение на смисъла и значението на духовния свят – на онзи свръхсетивен свят, към който ние, човешките същества, принадлежим, в края на краищата, в дълбините на нашата природа. Сега разбираме защо е необходимо да вземем за отправна точка това, което познанието за сетивния свят може да ни предложи, и да продължим от това към свръхсетивно познание, когато разглеждаме моралния ред на света и желаем да стигнем до реалността на този морален световен ред.

Това е, което се опитам да изложа преди тридесет години като етичен проблем, просто като морална световна загадка, в моята „*Философия на духовната дейност*“. Без да вземам предвид свръхсетивното познание, аз се стремях, просто следвайки моралните импулси на човешкото същество, да установя факта, че етичното възниква във всеки случай не от онзи вид мислене, което просто поглъща външни неща, външни събития или събитията на собственото тяло, а от онзи мислещ живот на душата, който се хваща за сърцето и волята и въпреки това в самата си основа е *мислещ* душевен живот, почиващ върху собствените си основи, вкоренен в духовната природа на света. Бях принуден по това време да търся в моята „*Философия на духовната дейност*“ живот на душата, независим от телесното същество на човека, живот, който наистина изглежда като сенчеста нереалност в сравнение с твърдата реалност на външния свят на сетивата, но който е вкоренен в истинската си природа в самите духовни основи на вселената. И фактът, че етичните импулси произтичат от този вид мислене, пречистено от външния свят на сетивата, но изцяло живо в човека, придава на човешкото същество неговия етичен характер. Когато се научим да виждаме сега чрез свръхсетивното познание, че това, което е вкоренено в нас като нашата съвест, е по същество отражение в нашето вътрешно същество на реалния духовен свят, който преплита и диша в целия сетивен свят, тогава се научаваме да разпознаваме моралната природа на човека като това, което завинаги ни свързва, без да знаем това, дори когато го усещаме само като тих, тънък глас в нас, с онзи духовен свят, който може да ни бъде разкрит чрез свръхсетивното познание. Но нека никой не казва, че това свръхсетивно знание е безсмислено за нашия морален живот, точно защото имаме гласа на съвестта, точно защото притежаваме практическите намерения на живота за неговите отделни ситуации. Особено този, който види, че древните духовни традиции, свръхсетивното знание, предавано от първобитни времена и продължаващо досега, са избледнели и продължават да съществуват днес като бледи

религиозни вероизповедания, ще може да види, че човекът се нуждае от нов стимул в тази сфера. Всъщност много хора са жертва на голяма заблуда в тази област. Можем да видим, че научното знание, което днес се счита от мнозина за единственото валидно знание – че формата, която това научно знание е приело, с неговия *Ignorabimus* , „Не можем да знаем“ – е накарала много хора да се съмняват във всяко знание, като казват, че моралните импулси, религиозните намерения, не могат да бъдат получени от каквото и да е знание, а че тези етично-религиозни импулси в поведението на живота трябва да се развиват от специални дарби, принадлежащи на човека, независими от всяко знание. Това е стигнало дотам, че се твърди, че знанието не притежава никаква способност да задвижи у човека такива импулси, които да го обогатят в неговото морално-религиозно съществуване чрез факта, че той възприема собственото си духовно същество – защото това е, което той всъщност възприема със свръхсетивното познание. Стигнало се е дотам, че хората се съмняват в тази възможност! От друга страна обаче, особено ако човек не е толкова практичен човек, колкото така наречените практични хора от нашия съвременен живот, които просто следват рутина, ако вземе предвид целия свят, напротив, като истински практичен човек – света, състоящ се от тяло, душа и дух – човек със сигурност ще види, че в отделните житейски ситуации, за които можем да бъдем пропити в реалното съществуване с морално-религиозно съдържание, е необходимо повече от избледнелите традиции, които всъщност вече не могат да вдъхновяват човека в изцяло морален смисъл. Човек разпознава нещо подобно.

Позволете ми да представя тук един специален пример.

От всичко, което не ни удовлетворява в това, с което се сблъскваме и днес в образователния живот, това, което ни интересуваше, когато по инициатива на Емил Молт в Щутгарт трябваше да бъде основано Валдорфското училище, беше да отговорим на въпроса как всъщност трябва да бъде образован човек. Пристъпвайки към тази задача, ние отправихме този въпрос към свръхсетивния свят, за който говоря тук. Ще спомена само накратко какви цели трябваше да бъдат поставени тогава.

Преди всичко трябваше да се постави въпросът: „Как се възпитава едно дете, така че да стане истинско човешко същество, носещо цялото си същество в себе си, но и проявяващо цялото си същество в етично-религиозното поведение на живота?“ За това беше необходимо истинско познание за човека в тяло, душа и дух. Но такова познание за човека в тяло, душа и дух е напълно невъзможно днес въз основа на това, което се счита за валидно – най-вече такова знание, което може да стане действително практично, така че да позволи на човек да се справи с многобройните задължения на живота. Във

връзка с това нека обсъдя въпроса, като ви посоча съвсем накратко, че това, което днес толкова общоприето смятаме за основателна причина за нашата гордост – външната наука, занимаваща се чрез наблюдение и експериментирание с материалната субстанция – не е годна да проникне в тайните на самата материя. Това, което ще представя тук сега, ще бъде изложено съвсем накратко, но можем да го намерим изложено с всички необходими доказателства в моите писания, особено в тома „*Загадките на душата*“. Когато днес обръщаме внимание на обикновената наука, получаваме например схващането, че човешкото сърце е вид помпа, която тласка кръвта през органите като помпена машина. Духовната наука, каквато имаме предвид, която ни въвежда в гледната точка за това какво представлява не само физическото тяло на човешкото същество, но и неговата духовно-душевна природа, ни показва как тази духовно-душевна природа прониква в телесната природа, как кръвта се движи през човешкото същество не сякаш чрез действието на „помпащата машина на сърцето“, а чрез прякото действие на самата духовно-душевна природа; как тази духовно-душевна природа така влияе върху кръвообращението, че именно този духовно-душевен елемент представлява силата, която кара кръвта да пулсира през нашия организъм. Но сърцето тогава се разглежда като нещо като *сетивен орган*. Както съзнателно възприемам външния свят с очите си и чрез понятията си го присвоявам, така и чрез този вътрешен сетивен орган на сърцето – отново по несъзнателен начин – възприемам това, което развивам несъзнателно чрез моите духовно-душевени сили като пулсация в кръвта си. Сърцето не е помпа; сърцето е вътрешният сетивен орган, чрез който ние възприемаме това, което духовно-душевната природа развива вътрешно във връзка с нашата кръв, точно както възприемаме чрез външните сетива външния свят. В момента, в който преминем от интелектуален анализ на човешкия организъм към визия за цялото човешко същество, сърцето се разкрива в истинската си същност, в истинското си значение – като вътрешен сетивен орган. В сърцето се проявяват ефектите от циркулацията на човешката кръв с нейните жизнени импулси; сърцето не е инструментът, който причинява тази пулсация. Това е пример за трагичния факт, че самата наука, носеща материалистичен оттенък, не е способна да проникне в тайните на материалния живот; пример за факта, че ние не проникваме в тайните на материалния живот, докато не го направим, като наблюдаваме духа в истинската му работа, в неговата съзидателна работа върху материята. Когато чрез такова свръхсетивно познание осъзнаем, от една страна, творческия дух в самия ход на материалните събития, ние осъзнаваме, от друга страна, изпълнения с мощ дух – не просто абстрактно мислещия дух, а

истинския дух в неговата същност. Едва тогава се получава истинско познание за човека, такова познание, каквото е необходимо, ако искаме да развием в растящото дете това, което може да живее и диша в човешкото същество до смъртта, изпълнено със сила, пригодно за живот, съответстващо на реалността. Такова интензивно оживяване на познанието за човека кара възпитателя да вижда детето като нещо коренно различно от това, което е то за просто външния наблюдател. В фундаментален смисъл, от първия момент на земния живот, растящото дете е най-чудното земно явление. Изникването от най-дълбоката вътрешна природа, отначало мистериозно неопределена, на нещо, което прави неопределените черти все по-определени, променяйки лицето, първоначално толкова безизразно, в изразителна физиономия, начинът, по който смътните, неумели движения на крайниците съответстват на целта и обекта – всичко това е нещо прекрасно за съзерцание. И е необходимо голямо чувство за отговорност, за да се развие това. Ако застанем пред развиващото се човешко същество по такъв начин, че да кажем с целия вътрешен плам, свързан със свръхсетивното познание: „В това дете се проявява онова, което е живяло като дух и душа в предземното съществуване в свръхсетивна красота, онова, което е оставило зад гърба си, в известен смисъл, свръхсетивната си красота, потопило се е в конкретното тяло, което е могло да му бъде дадено в хода на физическото наследство; но вие, като учител, трябва да освободите онова, което почива в човешкото тяло като дар от боговете, за да може то да се закрепим година след година, месец след месец, седмица след седмица върху физическото тяло, да го проникне, да може да го оформи пластично по подобие на душата, вие трябва да събудите още повече в човешкото същество това, което е проявено в него“ – ако застанем така пред детето, тогава ние се изправяме пред задачата да го образуваме не с интелектуални принципи, а с цялата си човешка природа, с пълнотата на човешкото си сърце и ум, с всеобхватно чувство за човешка отговорност пред проблема на образованието. След това постепенно осъзнаваме, че не е нужно да наблюдаваме само детето, ако искаме да знаем какво трябва да правим с него в даден момент, а че трябва да изследваме цялото човешко същество. Това наблюдение не е удобно. Но е вярно, че това, което се проявява у човек при определени обстоятелства в периода на най-нежно детство, да речем, се проявява за първи път в специална форма като здравословно или болестотворно едва в напреднала възраст, след като дълго време е останало скрито във вътрешното същество. Като възпитатели, ние държим в ръцете си не само непосредствената възраст на детството, но и целия земен живот на човешкото същество. Хората, които често казват от повърхностна педагогическа гледна точка, че трябва да представим на детето

само това, което то вече може да разбере, правят много сериозна грешка. Такива хора живеят в момента, а не в наблюдението на целия човешки живот. Защото има период на детството, от смяната на зъбите до юношеството, когато е изключително полезно за детето да получи нещо, което все още не разбира, нещо, което все още не може да му бъде обяснено, въз основа на авторитета на любим учител - най-голямата благословия за този човешки живот, защото, когато детето вижда в самоочевидния авторитет на учителя и възпитателя възплъщение на истината, красотата и добротата, в известен смисъл, когато вижда света, възплътен в учителя, ефектът от това е пробуждането на силите на живота. Това не е нещо, което противоречи на човешката свобода; това е нещо, което се обръща към самоочевидния авторитет, който в по-нататъшното си развитие се превръща в извор на сила за целия живот. Ако на 35-годишна възраст внесем в сърцето и ума си нещо, което по своята природа е подходящо едва сега да бъде разбрано от нас като зрели личности, но което сме приели в сърцата си въз основа на авторитета на любима учителска личност още на осмата си година, ако издигнем в съзнанието си това, което вече сме притежавали, което е живяло в нас поради любов и сега за първи път в зряла възраст е разбрано от нас, това разбиране на това, което е било налице в нас в зародиш, е изворът за вътрешно обогатяване на живота. Това вътрешно обогатяване на живота се отнема от човешкото същество, когато по начин, свеждащ нещата до тривиалности, на детето се запознава само с това, което то вече може да разбере. Ние виждаме начина на преживяване на детето по правилния начин само когато сме способни да проникнем в цялото човешко същество и най-вече в това, което все още прониква предимно в човешкото сърце. Това не е нещо, което противоречи на човешката свобода; това е нещо, което се обръща към самоочевиден авторитет, което в по-нататъшното си развитие се превръща в извор на сила за целия живот. Ако на 35-годишна възраст внесем в сърцето и ума си нещо, което по своята природа е подходящо едва сега да бъде разбрано от нас като зрели личности, но което сме приели в сърцата си въз основа на авторитета на любима учителска личност още на осмата си година – ако издигнем в съзнанието си това, което вече сме притежавали, което е живяло в нас поради любов и сега за първи път в зряла възраст е разбрано от нас, това разбиране на това, което е било налице в нас в зародиш, е изворът за вътрешно обогатяване на живота. Това вътрешно обогатяване на живота се отнема от човешкото същество, когато по начин, свеждащ нещата до тривиалности, на детето се запознава само с това, което то вече може да разбере. Ние виждаме начина на преживяване на детето по правилния начин само когато сме способни да проникнем в цялото човешко същество и най-вече в това, което все още прониква предимно в

човешкото сърце. Това не е нещо, което противоречи на човешката свобода; това е нещо, което се обръща към самоочевиден авторитет, което в по-нататъшното си развитие се превръща в извор на сила за целия живот. Ако на 35-годишна възраст внесем в сърцето и ума си нещо, което по своята природа е подходящо едва сега да бъде разбрано от нас като зрели личности, но което сме приели в сърцата си въз основа на авторитета на любима учителска личност още на осмата си година – ако издигнем в съзнанието си това, което вече сме притежавали, което е живяло в нас поради любов и сега за първи път в зряла възраст е разбрано от нас, това разбиране на това, което е било налице в нас в зародиш, е изворот за вътрешно обогатяване на живота. Това вътрешно обогатяване на живота се отнема от човешкото същество, когато по начин, свеждащ нещата до тривиалности, на детето се запознава само с това, което то вече може да разбере. Ние виждаме начина на преживяване на детето по правилния начин само когато сме способни да навлезем в цялото човешко същество и най-вече в това, което все още навлиза предимно в човешкото сърце.

Например, ние се запознаваме с хора, които излъчват благословия, когато влязат в компанията на други хора. Тяхното влияние е успокояващо, дарява мир дори на развълнувани хора, чиито темпераменти се сблъскват помежду си. Когато наистина сме способни да погледнем назад – както казах, това не е удобно – и да видим как такива хора, освен вродените си качества, са развили такова качество и чрез образование, често се връщаме в една много крехка възраст от живота, където определени учителски личности са стояли много близо до тези деца в техния вътрешен сърдечен живот, така че те са се научили да гледат нагоре с благоговение към тези личности. Това гледане нагоре, тази способност за благоговение, е като планински поток, който се влива в пукнатина в скалата и едва по-късно се появява отново на повърхността. Това, което душата е придобила тогава в детството, упражнява своето влияние долу в нейните дълбини, проявявайки се едва в напреднала възраст, когато се превръща в сила, която излъчва благословия.

Това, което току-що ви представих, може да се представи образно, ако кажем, че и по отношение на вселената, човешкото същество може да бъде толкова образно, че да може да превърне в сили на благословия в напреднала възраст силите на благоговение от крехкото си детство. Позволете ми да покажа с образ какво имам предвид. Никой няма да може да отвори ръце за благословия в напреднала възраст, ако не се е научил в крехко детство да съгва ръцете си в благоговейна молитва.

Това може да ни подсказва, че в такъв специален случай една житейска задача, образованието, може да доведе до етично-религиозно отношение на ума;

може да покаже как това, в което се превръщат нашите сърца, умове и воля в резултат на живота навлизане в духовното познание, може да навлезе с жизненоважна реалност в нашето поведение на живота, така че това, което иначе развиваме, може би само по външен и технически начин, да стане съставна част от нашето морално-религиозно поведение на живота. Фактът обаче, че обучението и образованието в Щутгартското валдорфско училище и в другите училища, възникнали като негови разклонения, са били приведени в такава атмосфера, по никакъв начин не води до липса на внимание към фактическото, чисто педагогическото; напротив, на него се обръща пълно внимание. Но задачата на образованието тук наистина се е превърнала в нещо, което, заедно с цялата си техника на преподаване, практиката на обучение и всичко методично, едновременно излъчва етично-религиозна атмосфера върху детето. Образователните действия стават етично-религиозни действия, защото това, което се прави, произтича от най-дълбоките морални импулси. Тъй като практиката на преподаване произтича от съвестта на учителя, тъй като дадената от Бога душевна природа се вижда в развиващото се човешко същество, образователното действие става религиозно по своята същност. И това не е задължително да има сантиментален смисъл, но смисълът може да бъде именно това, което е особено необходимо за нашия живот, който е станал толкова прозаичен: животът да се превърне в напълно несентиментален смисъл във форма на божествено служение на света, както в единствения пример за образование, който дадохме, поради факта, че духовната наука се превръща в светлина, осветяваща действията на нашия живот, цялото поведение на живота. Тъй като свръхсетивното познание ни води не до абстракции, а до човешки сили, когато тези форми на познание, придобити чрез свръхсетивно познание, просто се превърнат в непосредствени сили на живота, те могат да се влеят в цялото ни поведение на живота, прониквайки го с това, което издига човешкото същество над собственото му ниво - от сетивното в свръхсетивното - издигайки го до нивото на морално същество. Те могат да го доведат до етап, в който той става в осветена любов едно цяло с Духа на света, достигайки по този начин до истинско религиозно благочестие.

Всъщност това е особено очевидно и в образованието. Ако наблюдаваме детето до седмата му година, виждаме, че то е изцяло отдадено, във физически смисъл, на своята среда. То е имитатор, имитиращо същество дори в речта си. И когато наблюдаваме тази физическа преданост, когато наблюдаваме какво представлява естествената среда на детето и остава такава естествена среда, защото душата му все още не е будна, тогава сме склонни да кажем, че това, което ни се изправя по естествен начин в детето, е

естествената форма на състоянието на религиозно посвещение на света. Причината детето да научава толкова много е, че то е посветено на света по естествено-религиозен начин. Тогава човешкото същество се отделя от света; и от седмата година нататък именно образователната му среда дава различно, смътно усещано ръководство на душата му. В периода на юношеството то достига до етапа на самостоятелна преценка; тогава то се превръща в същество, което определя собствената си посока и цел от себе си. Блажен е той, ако сега, когато е освободен от сетивния си организъм, може да следва ръководството на мисълта, на духа и да израства в духовното, точно както е живял по естествен начин, докато е бил дете в света, – ако може да се върне като възрастен във връзка с духа към естествеността на детското чувство за света! Ако нашият дух може да живее в духа на света в периода на юношеството, както тялото на детето живее в света на природата, тогава ние навлизаме в духа на света с истинска религиозна преданост към най-съкровениите дълбини на нашата човешка природа: ние ставаме религиозни човешки същества.

Трябва доброволно да приемем необходимостта от превръщане на обикновените понятия в живи сили, ако искаме да схванем истинската природа, централния нерв на свръхсетивното познание. Така е и когато разглеждаме човешкото същество посредством това, което описах последния път като свръхсетивно познание във „*Въображението*“. Когато осъзнаем, че това, което живее в него, не е само това физическо тяло, което изучаваме във физиологията, което дисектираме в медицинската лаборатория и по този начин развиваме науката физиология, когато видим, че в него живее свръхсетивно същество, което се наблюдава по начина, който описах, тогава ние разбираме, че това свръхсетивно същество е скулптор, който работи върху самото физическо тяло. Но тогава е необходимо да притежаваме способността да преминем от обикновените абстрактни понятия, които ни дават само законите на природата, към художествена концепция за човешкото същество. Системата от закони, по която обикновено си представяме човешката физическа форма, трябва да се превърне в оформено съдържание; науката трябва да премине в изкуство. Свръхсетивното човешко същество не може да бъде схванато чрез абстрактната наука. Ние придобиваме познание за свръхсетивното същество само чрез възприятие, което изцяло превръща научното познание в художествено преживяване. Не бива да се казва, че науката трябва да остане нещо логично, експериментално. Разбира се, такова изискване може да бъде поставено; но какво го е грижа за света за това, което ние поставяме като „изисквания“! Ако искаме да схванем света, нашият процес трябва да бъде определен в съответствие със света, а не в съответствие с

нашите изисквания или дори с нашите логически мисли; защото самият свят може да премине от чисто логически мисли към това, което е художествено. И той действително го прави. Поради тази причина само онзи стига до истинско разбиране за живота, който – чрез „възприемащата сила на мисълта“, за да използваме израза, толкова красиво измислен от Гьоте – може да насочи това, което ни се изправя под формата на логически замислени закони на природата, към пластично оформени закони на природата. След това ние се издигаме чрез изкуството – по израза на Шилер „през утринното сияние на красивото“ – нагоре в земята на знанието, но също и в земята на благоговейната преданост, земята на религиозното.

Тогава ние се научаваме да разбираме – позволете ми да кажа това в заключение – какво всъщност е положението на нещата с всички съмнения, които обземат човека, когато казва, че знанието никога не може да ни даде религиозни и етични импулси, а че те изискват специални сили, далеч от тези на знанието. Аз също никога няма да твърдя, въз основа на свръхсетивното познание, че каквото и да е вид познание като такова може да насочи човек към морално и религиозно поведение в живота. Но това, което наистина води човека към морално и религиозно поведение в живота, не принадлежи към сферата на сетивата: то може да бъде изследвано само в сферата на свръхсетивното. Поради тази причина истинско познание за човешката свобода може да се постигне само когато проникнем в свръхсетивното. Така и ние получаваме истинско познание за човешката съвест само когато напреднем в сферата на свръхсетивното. Защото по този начин стигаме до онзи духовен елемент, който не принуждава човешкото същество, както е принуждаван от природните закони, а му позволява да работи като свободно същество, и все пак едновременно го пронизва и го облива с онези импулси, които се проявяват в съвестта. Така обаче на човека се проявява това, което той смътно усеща като божествен елемент в света, в своята невинна вяра като наивен човек, пропит с религиозно благочестие.

Вярно е със сигурност, че човек не се нуждае от непосредствено знание, каквото го описах, за да бъде религиозен и благочестив човек; възможно е да бъде такъв човек в пълна наивност. Но това не е така, както доказва историята. Този, който твърди, че религиозният и етичният живот на човека трябва да разцъфне от корен, различен от този на знанието, не осъзнава, въз основа на историческата еволюция, че всички религиозни движения за освобождение – естествено, религиозните способности винаги съществуват в човешкото същество – са имали своя източник в сферата на знанието, тъй като свръхсетивните източници на познание са съществували в праисторическите епохи. Няма такова нещо като съдържание на морала или религията, което да

не е израснало от корените на знанието. В днешно време корените на знанието са родили научно мислене, което обаче е неспособно да достигне до духа. Що се отнася до религиозното поведение на живота, много хора се придържат към традициите, вярвайки, че това, което съществува в традициите, е откровение, идващо от нещо като „религиозен гений“. Всъщност това са атавистични, наследени традиции. Но в днешно време те са толкова избледнели, че се нуждаем от нов импулс на знание, който не действа абстрактно, а представлява сила за знание, за да може съществуващото в знанието да даде на човешкото същество импулса да навлезе дори в поведението на практическия живот с етично-религиозни мотиви в цялото им първично качество.

Това ни е необходимо. И ако от една страна се твърди – със сигурност с известна доза основание – че човешкото същество не се нуждае от знание като такова, за да развие етично-религиозно поведение на живота, то от друга страна, както историята учи и в това отношение, трябва да се твърди, че знанието не е нужно да обърква човека в неговото религиозно и етично мислене. Трябва да е възможно той да постигне най-висшите нива на знание и с това знание – такова, което, естествено, е възможно да постигне, защото винаги ще има много повече от това – да стигне до дома, в който е живял по Божията воля и под Божието ръководство, преди да е достигнал до знание. Това, което е съществувало като смътно предчувствие и което е имало своето оправдание като предчувствие, трябва да бъде намерено отново, дори когато стремежът ни е насочен към най-висшата светлина на познанието. Тогава ще бъде възможно знанието да бъде нещо, чието влияние не действа разрушително върху моралното поведение на живота; то може да бъде само влиянието, което разпалва и прониква в цялото морално-религиозно поведение на живота. Чрез такова познание обаче човекът ще осъзнае по-дълбокия смисъл на живота – за който в края на краищата е позволено да се говори: той ще осъзнае, че чрез разкриването на мистериите на вселената, на цялото космическо ръководство, той е същество, желано от Духа, както дълбоко усеща; че може да се развива по-нататък като същество, желано от Духа; че докато външното познание го води само до неопределеното, където е въвлечен в съмнение и където единството, което е живяло в него, докато е притежавал само наивни предчувствия, е разкъсано, той се връща към това, което е дадено от Бога и е проникнато от духа в него, ако се събуди от обикновеното познание към свръхсетивното познание.

Само по този начин може наистина да се подпомогне това, от което нашето тежко изпитано време се нуждае толкова много – нов импулс в етично-религиозното поведение на живота: точно както знанието е напреднало

досега от знанието на смътното предчувствие и съня до будната яснота на нашето време, така и ние ще преминем от тази будна яснота към по-висша форма на будност, към състояние на единение със свръхсетивния свят. Така, по същия начин, на човешкото същество ще бъде даден онзи импулс, от който то толкова наложително се нуждае, особено за обновяването на социалното си съществуване в това време на горчиви изпитания за човечеството във всички части на света – всъщност, можем да кажем, за цялото социално мислене на настоящето време. Като сам корен на етично-религиозното поведение на живота, разбирането трябва да се събуди за факта, че човешкото същество трябва да премине от обикновеното познание към артистично и свръхсетивно пробуждане и да влезе в религиозно-етично поведение на живота, в истинско благочестие, свободно от всякаква сантименталност, в което служенето на живота става, така да се каже, служене на духа. Той трябва да навлезе там, тъй като познанието му се стреми към светлината на свръхсетивното, така че тази светлина на свръхсетивното да го накара да се пробуди в един свръхсетивен свят, където единствено той може да се чувства като свободна душа във връзка със законите на природата, където единствено той може да пребивава в истинско благочестие, истинска вътрешна същност и истинска религиозност като духовен човек в духовния свят.